

УДК 37 (09) (477)

БОНДАРЕНКО Галина Василівна,кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,
e-mail: galja_71@list.ru**МОДЕРНІЗАЦІЯ РЕАЛЬНИХ УЧИЛИЩ (КІНЕЦЬ ХІХ – 1905 РОКИ)**

Стаття присвячена аналізу становлення та розвитку реальних училищ у період кінця ХІХ – 1905 років. Охарактеризовано умови розвитку реальних училищ у період освітніх, соціально-економічних та політичних перетворень кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: реальні училища; реальна освіта.

Постановка проблеми. У період динамізму сучасної освіти в Україні важливу роль відіграють дослідження педагогічних надбань минулого, їх об'єктивна оцінка та творче осмислення. Все це сприятиме розвитку нових ідей та розв'язанню накопичених питань. Саме тому, чільне місце у вирішенні даних завдань відводиться вивченню діяльності навчальних закладів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., серед яких функціонували і реальні училища.

Реальне училище – тип середнього навчального закладу, в навчальному плані якого було відсутнє викладання давніх (латинської та грецької) мов і надавалась перевага вивченню математики, фізики, природничим дисциплінам, новим (німецькій, французькій, італійській, іспанській) мовам, малюванню та кресленню [1, с. 165; 2, с. 283]. Ціль освіти, яка лежала в основі даного типу навчального закладу – надати учням практично корисні знання для застосування їх у подальшому житті. [3, с. 283].

Особливості діяльності та розвитку реальних училищ, зміст і форми організації навчання у них були предметом дослідження відомих педагогів: П. Каптерева, О. Летнікова, В. Стоюніна, Д. Тихомирова, К. Ушинського, В. Чарнолуського, В. Шродера та ін. Їхні праці сьогодні викликають інтерес завдяки особливому баченню проблеми очевидцями і учасниками подій, їх оцінкою діяльності навчальних закладів, у яких перевага надавалась вивченню природничих наук та нових іноземних мов.

У радянській період проблемі реальної освіти приділялося мало уваги. З-поміж дослідників можна назвати лише Ш. Ганеліна, Є. Дніпрова, С. Єгорова, Є. Мединського, О. Піскунова, В. Смірнова, які переважно торкалися діяльності реальних училищ опосередковано та з позицій марксистсько-ленінського світогляду.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. дослідники звертаються до історії розвитку освіти в Україні, об'єктивно аналізують становище національної освіти в минулому. З'являється низка досліджень з реформування середньої освіти (Л. Березівська), державно-громадського управління середніми навчальними закладами (Л. Гаєвська), питань національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (Н. Побірченко), історії українського шкільництва (О. Сухомлинська).

Однак цілісного педагогічного дослідження, в якому б було здійснено аналіз становлення та розвитку реальних училищ як важливої ланки загальної системи освіти, особливості їхнього функціонування у період кінця ХІХ – початку ХХ ст. не було зроблено.

Метою нашого дослідження є спроба розкрити розвиток реальних училищ у період освітніх, соціально-економічних та політичних трансформацій (кінець ХІХ – 1905 років).

Освітні реформи ХІХ ст. неодноразово викликали чималі суперечки навколо проблеми, якою повинна бути загальноосвітня середня школа: класичною чи реальною.

Призначення у квітні 1880 р. міністром освіти таємного радника А. Сабурова породило сподівання на деяку лібералізацію у галузі народної освіти. На це, насамперед, сподівалися прихильники реальної освіти, оскільки надто швидко виявився головний недолік реальних училищ: курс їхній не давав достатньої підготовки ні для практичної діяльності, ні для вступу у вищі спеціальні навчальні заклади [4, с. 119; 12, с. 631]. Крім того, не втратило

чинності розпорядження про невипуск у 1879 р. вихованців, що закінчили курс реальних училищ. У результаті у 1880 р. училища випускали удвічі більше учнів, які закінчили навчання.

24 липня 1880 р. А. Сабуров написав про це доповідню царю, а також просив дозволу на створення комісії під головуванням товариша міністра таємного радника Маркова для перегляду Статуту і програми реальних училищ [5, с. 631]. Таку пропозицію вітали учні, батьки, викладачі [6, с. 69]. Отже, А. Сабуров розпочав підготовку до реорганізації середньої освіти загалом. [17, арк. 24].

Однак, здійснити заплановане міністру А. Сабурову не вдалося. 1 березня 1881 р. було вбито царя Олександра II, а 24 березня А. Сабурова було звільнено з посади міністра народної освіти. Натомість було призначено барона О. Ніколаї, який дав розпорядження відмінити §§ 30 і 59 правил випробувань 1872 р., тобто відмінити середній арифметичний бал, а також не допускати учня до усних екзаменів, якщо той одержав незадовільну оцінку з випробувальної письмової роботи [6, с. 70]. Однак, ліберальні зміни в освіті впроваджувалися мляво, бо після вбивства царя знову посилювалась реакція, О. Ніколаї не задовольняв уряд. Тому 16 березня 1882 р. його було також звільнено, а міністром призначено І. Делянова.

Новопризначений міністр почав свою роботу з нещадної боротьби з будь-якими проявами прогресивної думки у шкільній справі, всіляко заохочуючи, за влучним висловом дослідників, подальший розвиток «класичного кошмару» [6, с. 73]. Він намагався закрити доступ у вищі навчальні заклади дітей «не вище, як купців 2-ої гільдії», вважаючи дітей нижчих станів неблагонадійними, мовляв їхня соціальна приналежність є причиною сприйняття згубних впливів [7, с. 803]. Політика міністра була спрямована на відновлення станових закладів з провідною роллю в них дворянства.

Не дивлячись на те, що передова педагогічна громадськість вимагала надати реалістам права вступу в університети та розглядати реальне училище як самостійний навчальний заклад, що забезпечує достатню освіту, І. Делянов дотримувався іншої думки [8, с. 130].

Тому 27 листопада 1886 р. на розгляд Державної Ради було внесено проект загального нормального плану промислової освіти в Росії, де були викладені також засади реформування реальних училищ [5, с. 643]. Як зазначав міністр, реальні училища відхилювались від свого прямого призначення, визначеного Статутом 1872 р.: не даючи своїм вихованцям належної підготовки у практичній промисловій діяльності, вони перетворилися на підготовчі школи для здобуття вищої технічної освіти. Цей проект зустрів заперечення з боку більшості членів Державної Ради, яка вважала, що реальні училища повинні мати 7-річний загальноосвітній курс і готувати своїх вихованців безпосередньо до вступу у вищі технічні заклади [5, с. 644], та вирішила, що закриття реальних училищ може завдати серйозного удару по «вищих класах суспільства» [4, с. 125]. У небагатих же дворян із закриттям реальних училищ буде віднято єдиний засіб, що відповідає їхнім матеріальним статкам, реальну освіту. Цар наказав залишити проект без змін.

4 жовтня 1887 р. в Державну Раду було внесено новий проект Статуту реальних училищ і положення про промислові училища. Тепер І. Делянов, запропонував «при додаткових класах реальних училищ закрити технічні відділення», які, на його думку, «можуть з більшою користю бути замінені середніми технічними школами [1, с. 1296]». Члени Державної Ради категорично виступили проти такої пропозиції міністра. Вони вважали, що цього не можна робити до тієї пори, поки не виникне достатня кількість середніх технічних шкіл. Членами Державної Ради було прийнято одне важливе рішення: за реальними училищами, поряд з гімназіями, було затверджено переважаючий характер загальноосвітніх шкіл [5, с. 644]. Однак, реальні училища, як і раніше не давали своїм вихованцям можливості вступати в університет. А тому їх зазвичай було в кілька разів менше, ніж класичних гімназій.

Педагогічна громадськість була у постійному пошуку такої системи середньої освіти, яка задовольняла б потреби часу. Так, у 1894 р. К. Яновський запропонував проект, в якому планувалось створити чотирикласну єдину школу, після якої здійснювався б поділ на класичну і реальну гімназії. Ці пропозиції обговорювалися в Ученому комітеті 5 грудня 1894 р. Однак підтримки не здобули [9, с. 83].

Варто зазначити, що у першій половині 90-х років на ім'я царя, Державної Ради, Міністерства народної освіти надходили клопотання, про створення особливої комісії, яка розглянула б питання про скасування поділу шкіл на класичні та реальні, про створення навчальних закладів єдиного типу з програмою, яка готувала б до вступу у всі вищі навчальні заклади, про перегляд статутів гімназій і реальних училищ, про доступ реалістів в університети та ін. [18, арк. 5; 19, арк. 13].

Однак, на думку І. Делянова, єдиний тип школи не відповідає ні сучасному стану і розвитку наук, які входять у зміст загальної середньої освіти, ні сучасним потребам різних суспільних класів [9, с. 82]. Не дивлячись на те, що міністра підтримав цар Олександр III потік звернень зупинити не вдалося [9, с. 2].

12 лютого 1898 р. новим міністром став М. Боголепов. 6 липня 1898 р. він видав циркуляр попечителям навчальних округів, яким зобов'язував ввести в навчальний процес переглянуті і доопрацьовані «Учебные планы и примерные программы предметов, преподаваемых в реальных училищах министерства народного просвещения».

Тим часом у кінці XIX – на початку XX ст. активізуються економічні процеси, поширюються антиурядові виступи студентства, набирають сили громадсько-педагогічні, політичні, національні рухи, які охоплюють різні сторони життя країни, у тому числі і освітню. Все це вказувало на необхідність реформування школи, яка на той час не задовольняла потреби суспільства у нових умовах.

У зв'язку з цим на пропозицію міністра у навчальних округах було проведено наради, на яких належало з'ясувати міркування громадськості щодо проведення майбутньої чергової реформи в освіті. У зібраних матеріалах висловлювалася надзвичайно низька оцінка діяльності реальних училищ і класичних гімназій. На основі аналізу матеріалу, 8 липня 1899 р. М. Боголепов розіслав попечителям округів свій знаменитий циркуляр № 1612, де, зокрема, зазначалося, що з уст педагогів і батьків учнів гімназій і реальних училищ давно лунають скарги щодо різних недоліків у цих навчальних закладах, відчуженості від сім'ї і бюрократичний характер середньої школи, що створює нездорові стосунки між учителями і учнями.

Враховуючи незадовільний стан освітньої галузі, міністр вирішив створити спеціальну комісію з проблем удосконалення середньої школи.

Завдання комісії полягало в тому, щоб всебічно обговорити устрій середньої школи, виявити його недоліки і вказати заходи для їх усунення за умови збереження основ класичної гімназії і реального училища, як двох основних типів середньої школи; розглянути питання про зміну існуючих типів або створення навчального закладу якого-небудь нового типу, якщо таке питання буде порушене [10]. Комісія працювала досить інтенсивно: з 7 січня по 7 березня 1900 р. відбулося 32 пленарних засідання [5, с. 712]. Загалом, всі хто брав участь у обговоренні сходилися на думці, що школа потребує змін.

Всебічно обговорюючи проблеми реорганізації загальної середньої освіти, всі учасники дискусії наголошували на необхідності обережно підходити до цієї справи. Лунали пропозиції про створення цілком нового типу школи з п'ятьма загальноосвітніми класами, які продовжували дві – гуманітарна і реальна – гілки. Найбільші дискусії викликало питання вивчення класичних мов і нових мов.

Тим часом для реальних училищ, які існували в державі характерні були однакові недоліки. Невдоволення викликала «обширність» навчальних програм, нерівномірний розподіл навчального матеріалу і несвоєчасне закінчення курсу з деяких предметів. Висловлювалася думка про потребу зблизити програми нижчих класів гімназій і реальних училищ у старших класах реальних училищ, щоб зробити безперешкодним перехід із одного

навчального закладу в інший, у старших класах реального училища запровадити викладання латинської мови з метою надання випускникам реальних училищ можливості вступати на відповідні факультети університету [11, с. 109–110].

На жаль, широке обговорення із залученням спеціалістів міністерства вищої школи, і загальноосвітньої, й освітніх чиновників, не сприяло виробленню одностайної думки щодо змісту викладання в реальних училищах їхніх завдань. Дехто розглядав реальні училища з точки зору їхньої здатності готувати учнів до вищої університетської освіти. Інші вважали за можливе навчання абітурієнтів реальних училищ на відповідних факультетах університету; ще інші виступали проти реалістів в університеті [11, с. 123].

З огляду на різні підходи до реальної освіти міністр створив підкомісію, якій належало визначити тип реальної школи, її структуру. Був запропонований проект щодо біфуркації (розділення старших класів на два відділення). Проект з-поміж інших вирізнявся своєю увагою до дітей, їхніх батьків і вчителів. На думку укладачів проекту мета середньої школи з біфуркацією, по-перше, полягає у необхідності задовольнити справедливе бажання суспільства не розмірковувати над вибором класичної чи реальної школи для дитини, що має лише 10 років від народження, але дати можливість батькам і учителям попередньо ознайомитися з її здібностями і нахилами; по-друге, дати можливість в небагатьох губернських і навіть повітових містах мати і класичну, і реальну школу, і тим, по-третє, зменшити величезний приплив учнів у столиці і великі міста, який з кожним роком зростає і, безумовно, буде зростати; по-четверте, усунути вкрай шкідливе для навчальної справи і фізичного розвитку учнів переповнення класів у столичних і великих губернських навчальних закладах. І що надзвичайно важливо, то це дати можливість мешканцям невеликих міст виховувати своїх дітей, не відриваючи їх від сім'ї.

Результатом обговорення стали представлені царю міністром М. Боголеповим пропозиції щодо реформування середньої школи. У пропозиціях визнавалося за необхідне збереження обох типів шкіл – гімназій і реальних училищ – за умови надання їм національного характеру, більшої уваги до морального і фізичного виховання учнів і запровадження деяких змін у навчальні плани. Реформування реальних училищ, на думку міністра, має здійснюватися в напрямі їх можливого зближення з класичними гімназіями, з метою надати їм загальноосвітнього характеру [12, с. 75].

Наступним етапом роботи з реформування реальних училищ стало складання проекту Статуту, який би визначав основні засади, принципи функціонування навчального закладу. За проектом Статуту реальних училищ (1901) останні набували загальноосвітнього характеру шляхом наближення їх до класичних гімназій з допущенням реалістів на фізико-математичний і медичний факультети університетів. Програми нижчих класів реальних училищ і гімназій уподібнювалися, що полегшувало перехід із одного навчального закладу до іншого, і давало змогу відкривати в маленьких містах загальні гімназії [2, с. 24–26].

Метою реальних училищ визначалося «надавати молоді виховання і загальну освіту» і разом з тим готувати у вищі навчальні заклади. У реальному училищі повинно бути 8 класів; допускається відкриття училища у складі шести старших (3–8) класів. При цьому в 5-му, 6-му, 7-му (або 6-му, 7-му, 8-му) класах можуть відкриватися комерційні відділення. На околицях імперії, де освічений клас не був численним, дозволялося відкривати об'єднанні школи з біфуркацією, починаючи з 5 класу, на 2 відділення – гімназійне і реальне [5, с. 713].

24 березня 1901 р. на посаду міністра народної освіти було призначено генерал-ад'ютанта П. Ванновського. Звичайно, питання реформи середньої школи не було знято з порядку денного, але воно набуло дещо іншого змісту. Тим більше, що сам цар, призначаючи П. Ванновського на посаду, дав йому вказівку на більш радикальні перетворення.

І справді, 11 травня 1901 р. була створена нова комісія з перебудови середньої школи. Не маючи бажання завершити розпочату попередником роботу, новий міністр перед комісією поставив цілий ряд завдань, першим з яких була розробка основних положень організації середньої загальноосвітньої школи [13, с. 274].

З 28 травня по 8 червня 1901 р. комісія провела 8 засідань під особистим головуванням міністра. Після ознайомлення з документами, що перебували у розпорядженні міністерства, було запропоновано основні положення організації середньої школи. Згідно з проектом «Основных положений организации общеобразовательной школы», які були розроблені в Міністерстві народної освіти, нові зміни виглядали більш радикально. В основі нового проекту головним було те, що школа мала бути єдиною, загальною для всіх навчальних закладів цього типу (гімназій та реальних училищ) з 7-річним терміном навчання. Завдання середньої школи – надавати учням закінчену середню освіту, і в той же час готувати до вступу до вищих навчальних закладів. Ті, хто успішно проходив курс середньої школи, мали отримувати свідоцтва про здобуття ними середньої освіти.

Ті, хто підтримував єдину школу вважали, що нова школа повністю відповідає назрілим потребам, вона стане більш гнучкою, втратить примусовий характер, властивий своїй попередниці, де мала місце різниця програм, що утруднювало вільний перехід із реального училища в гімназію і навпаки, і вимагало занадто ранньої спеціалізації учнів. Захисники проекту вказували, що запропонований тип середньої школи з однією латинською мовою являє по суті тип так званої Уваровської гімназії, якій свого часу всі симпатизували і вона давала чудові результати в сенсі підготовки до університету і до спеціальних вищих шкіл [14, с. 80].

На думку тих членів комісії, які висловилися проти міністерського проекту, утворення єдиної середньої школи не тільки не є потребою сучасного життя, що ставить перед школою найрізноманітніші вимоги, але і суперечить педагогічному досвіду, що засуджує будь-які компроміси в організації шкільної справи. Запропонований тип середньої школи, який являє собою видозмінений і погіршений варіант гімназії кінця сорокових років XIX ст. й осуд всього освіченого суспільства і, між іншим, такого великого авторитета в педагогічних колах, яким був попечитель Київського навчального округу М. Пирогов, має бути віднесений до числа невдалих компромісів. Його запровадження спричинить зниження загальної освіти, що дає середня школа, негативно позначиться і на ході університетського викладання. Результатом цього буде відставання від Заходу в галузі духовної культури, не кажучи вже про ту шкоду, якої може завдати шкільній справі різка ломка встановленого у цій справі порядку. Ось чому, вважали противники нового проекту, треба не знищувати існуючі типи середньої школи, а потурбуватися про їх удосконалення, прискіпливо проаналізувавши їхню роботу. Враховуючи, що на користь міністерського проекту висловилися переважна більшість членів комісії, цей пункт положення був прийнятий з певними редакційними поправками. Реформування середніх навчальних закладів комісія запропонувала почати з молодших класів.

Громадськість вітала запровадження однакової програми навчання у перших трьох класах і гімназій, і реальних училищ і назвала це нововведення «справою найпершої ваги [13, с. 286]». Важливим кроком уперед було допущення учнів реальних училищ, які не вивчали латинської мови, на фізико-математичний факультет. Завдяки новому проекту реформування був припинений поділ предметів на основні і другорядні. Ці та інші нові підходи в реорганізації середньої школи мали прогресивний характер і сприяли створенню єдиної загальноосвітньої школи.

Однак і цей проект викликав у деяких урядових колах серйозний супротив. Розуміючи, що у цій реформі є багато не тільки прибічників, а й впливових противників, які можуть затримати її впровадження, П. Ванновський вирішив звернутися до царя з проханням дозволити проведення тимчасового експерименту строком на 1 рік (1901–1902 н. р.): в чоловічих гімназіях і прогімназіях зупинити викладання латинської мови у перших двох класах і грецької мови в 3 і 4 класах, посиливши замість цього викладання російської мови і географії, запровадити в 1 класі викладання історії і однієї нової мови, а де у зв'язку з місцевими умовами з'явиться можливість – і природознавство з 1 класу. Що стосується реальних училищ, то тут пропонувалося внести зміни в розподіл уроків у перших двох

класах з метою об'єднання їх навчальної програми з новими програмами відповідних класів гімназій.

Ця часткова реформа гімназій і реальних училищ, проведена у вигляді тимчасових заходів на один рік, виявилася єдиною практично здійсненою реформою міністерства П. Ванновського, але якраз вона і відіграла важливу роль в історії реформування середньої школи: перший крок було зроблено і повернення до старого було вже неможливим [2, с. 29].

У середині червня 1901 р. П. Ванновський доповів цареві про результати роботи комісії і попросив дозволу провести обговорення проекту «Основных положений организации общеобразовательной школы» на педагогічних радах провідних навчальних закладів, а також передати його на відзив обер-прокурору Синоду, Петербурзькому митрополиту і тим міністрам, у віддані яких перебувають підвідомчі навчальні заклади [15, с. 65].

Постала потреба створення нової комісії для остаточного вироблення основних положень облаштування середньої загальноосвітньої школи. При цьому, у П. Ванновського виникли побоювання з приводу того, що противники реформи будуть впливати на її хід. І його сумніви були не марними. На засіданнях нової комісії ні з жодного із запропонованих питань не було досягнуто однастайності: більшість виступила проти єдиної школи.

До проекту були внесені серйозні змін. Так, була відкинута «єдність» класичної і реальної освіти, відповідність початкових класів середньої школи з початковою школою відмінено, збільшена кількість гімназій з двома стародавніми мовами і багато іншого. Але навіть і новий готовий варіант проекту «Основных положений организации общеобразовательной школы» не був розглянутий, не дивлячись на те, що міністр хотів передати його на розгляд Державної Ради весною 1902 р.

Цар висловив міністру свою думку, що питання реформи середньої школи настільки важливе, що не можна тут поспішати, і запропонував винести це питання на розгляд осінньої сесії. Не маючи змоги розпочати реформи з початку нового навчального року (1902–1903), П. Ванновський вирішив продовжити тимчасовий експеримент від 11 червня 1901 р. Але цар не підтримав цю ініціативу, вважаючи кроки міністра поспішними. Не діставши ні в кого підтримки, П. Ванновський пішов у відставку [2, с. 28–34].

Новим міністром народної освіти було призначено професора Варшавського університету «заядлого класика», доктора римської літератури Г. Зенгера. На першому зібранні членів міністерства, яке відбулося 24 квітня 1902 р., новий міністр повідомив присутнім про своє бачення розвитку середньої освіти. По-перше, він зазначив, що закінчується термін тимчасових змін, які дозволив імператор запровадити П. Ванновському в режим середньої школи, а отже, строго кажучи, «повинен би знову вступити в силу той порядок речей, який вказаний в законі», інакше кажучи, повинна була б у повному обсязі відновитися «толстовсько-деляновська система»; по-друге, так як Г. Зенгер чудово уявляв «негайне повернення назад» викликало б надзвичайну напругу в школі, то він на «основі фактичних обставин» пропонував на наступний рік встановити «тимчасове облаштування» [16, с. 156–158].

Як бачимо, Г. Зенгер не був прихильником реформи середньої школи, яку пропонував його попередник, але сила обставин змушувала його рухатись у тому напрямі, який запропонував П. Ванновський. Для перегляду тимчасових змін, запроваджених у практику середньої школи при П. Ванновському, Г. Зенгер призначив спеціальну комісію із директорів гімназій і реальних училищ різних округів для вироблення заходів щодо забезпечення і на 1902–1903 навчальний рік тимчасового влаштування гімназій і реальних училищ, але з умовою, щоб воно було здійснене з найменшими потрясіннями для школи, з можливим дотриманням педагогічних вимог і при цьому так, щоб наперед не вирішувалися кінцеві результати реформи середньої школи.

У результаті своєї роботи підкомісія по реальних училищах запропонувала у перших трьох класах зберегти програми 1901–1902 навчального року, а починаючи з четвертого, йти за програмою 1895 р.

При цьому цар написав міністру рескрипт, де виклав своє бачення освітньої реформи. «Призначивши вас керувати Міністерством народної освіти, – писав цар, – я поклав на вас, у числі найважливіших обов'язків, завдання розробити і представити на моє затвердження через Державну Раду проекти реформування середньої школи і вищих навчальних закладів. Щоб під час виконання цієї роботи скористатися тим, що я визнав корисним в пропозиціях ваших найближчих попередників мною дозволено вам піддати новому розгляду складені ними проекти, що стосуються середньої школи. Незалежно від цього визнаю за потрібне дати вам деякі керівні вказівки. Перш за все підтверджую Мою вимогу, щоб у школі з освітою учнів поєднувалось виховання у дусі віри, відданості престолу і батьківщині, і поваги до сім'ї, а також турботи про те, щоб з розумовим і фізичним розвитком молоді привчати її з ранніх років до порядку і дисципліни. Школа, із якої виходить учень з одними лише курсовими знаннями не поєднаними з релігійно-моральним вихованням, з почуттям обов'язку, з дисципліною і повагою до старших, не тільки не корисна, але часто і шкідлива, бо розвиває такі згубні для кожної справи свавілля і зарозумілість. Для досягнення вказаної Мною мети треба негайно потурбуватися про те, щоб поступово в столицях і губернських містах були влаштовані пансіони при середніх навчальних закладах, які строго підбиратимуть для виховної справи найкращих людей і в жодному разі не можна допускати до нього осіб, не підготовлених до вказаних Мною завдань [5, с. 703]».

За розпорядженням царя робота над складанням проекту нової організації середньої школи була доручена Вченому комітету Міністерства народної освіти, де розглянули проекти відпрацьовані ще за М. Боголепова і П. Ванновського.

Із 31 березня по 1 червня 1904 р. Вчений комітет провів 33 засідання з питань реформ середньої школи, в ході яких були розроблені такі документи: «Положение о подготовительных школах» та «Положение о мужских гимназиях». Крім того, був розроблений проект шестирічної загальноосвітньої школи. Що стосується реальних училищ, то їм Вчений комітет не приділив зовсім уваги. Лише циркуляром від 21 липня 1903 р. запроваджувалися невеликі зміни в їхній навчальний план [12, с. 115].

Але ніякі заходи не давали бажаних результатів. 23 січня 1904 р. Г. Зенгер написав заяву про відставку за станом здоров'я. На його місце 10 травня 1904 р. було призначено генерал-лейтенанта В. Глазова. Складені Вченим комітетом проекти середніх шкіл в часи перебування на посаді міністра Г. Зенгера були представлені міністру В. Глазову. Не дивлячись на ретельність проведеної Вченим комітетом роботи, В. Глазов вжив подальших заходів до того, щоб реформована середня школа якомога більше відповідала сучасним вимогам життя. З цією метою від 18 травня 1904 р. міністр встановив на 1904–1905 навчальний рік нову таблицю уроків для реальних училищ та гімназій. Цим розпорядженням для старших класів реальних училищ зберігалися попередні навчальні плани на найближчий рік.

З метою зібрати фактичні дані з 9 по 17 серпня 1904 р. міністр скликав нараду попечителів навчальних округів [12, с. 117]. На ній розглядався цілий ряд питань, що стосувалися виховних завдань школи, позашкільного нагляду, недоліків у викладанні різних предметів, переповненості навчальних закладів і заходів щодо усунення цього явища, неузгодженості програм та ін. [2, с. 46]. Шестикласна загальноосвітня школа не дістала великої підтримки, попечителі висловлювали побоювання, що вона створить значний контингент незадоволених тим, що не мають права продовжувати навчання у вищих навчальних закладах.

В. Глазов запропонував проект необхідних змін у навчальному плані реальних училищ. На виконання цього розпорядження Вчений комітет розробив таблицю кількості годин на тиждень в реальних училищах з двома відділеннями у 5-му і 6-му класах і додаткових класах. Таблиця ця була відправлена на розгляд попечителів навчальних округів 2 квітня 1905 р. (циркуляр № 7015). На основі висновків, що зробили попечителі, Вчений комітет остаточно затвердив таблицю, яка здійснювала новий розподіл годин і запроваджувала нові предмети, що давало реальним училищам більше загального освітнього характеру [5, с. 112].

Але В. Глазов, розраховуючи на загальну реформу середньої освіти, що планувалася найближчим часом, не знайшов за можливе ввести повністю встановлений Вченим комітетом навчальний план реальних училищ. Він обмежився зміною годин з німецької і французької мов у 2-му додатковому класі та російської мови і літератури у 4-му і додатковому класах. А влітку 1905 р. В. Глазова було звільнено з посади міністра народної освіти.

Висновки. Отже, модернізація реальних училищ протягом кінця XIX–1905 років дуже різко коливалася: швидка зміна соціально-економічної ситуації, політичної обстановки були вагомими причинами, що заважали виробленню єдиного погляду на облаштування реальної освіти, реформування якої було потребою часу.

Список використаної літератури

1. Представления в Государственный совет // Сборник постановлений по Министерству народного Просвещения. – СПб : Тип-я Товарищества «Общественная погода», 1894. – Т. 10. – С. 1296–1310.
2. Краткий исторический обзор хода работ по реформе средней школы Министерства Народного Просвещения с 1871 г. – Петроград, 1915. – 56 с.
3. Український педагогічний словник / за ред. С. І. Гончаренка. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (вторая половина XIX века) / [отв. ред. А. И. Пискунов]. – М. : Педагогика, 1976. – 600 с.
5. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Мин. Нар. Прос., 1902. – 785 с.
6. Ганелин Ш. И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века / Ш. И. Ганелин. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1954. – 302 с.
7. Свод изменений и дополнений в Высочайше утвержденном 15 мая 1872 г. уставе реальных гимназий при применении к сим училищам нового учебного плана // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т. 10. – СПб., 1894. – 1534 с.
8. Пазухин А. Д. Современное состояние России и сословный вопрос / А. Д. Пазухин. – М., 1886. – 128 с.
9. Гаєвська Л. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою в Україні (друга пол. XIX – поч. XX ст.) : монографія / Л. А. Гаєвська. – Умань : СПД Жовтий, 2008. – 332 с.
10. Труды височайше учрежденной комиссии по вопросу об улучшении в средней общеобразовательной школе. Вып. VI. Труды подкомиссий. – СПб. : Тип-я С-Петербургской тюрьмы, 1900. – 72 с.
11. Труды височайше учрежденной комиссии по вопросу об улучшении в средней общеобразовательной школе. Вып. I. Журнал комиссии. – СПб., 1900. – 422 с.
12. Степанов С. Обзор проектов реформы средней школы в России, преимущественно в последнее шестилетие (1899–1905 гг.) / С. Степанов // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1907. – Ч. 7. – С. 73–122.
13. Гуревич Я. Комиссия по преобразованию средней школы и результаты ее занятий / Я. Гуревич // Русская школа. – 1901. – № 5–8. – С. 274–289.
14. Обзор деятельности учрежденной с высочайшего соизволения при Министерстве народного просвещения комиссии по преобразованию средней школы // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1901. – июль, Ч. 336. – С. 77–147.
15. Константинов Н. А. Очерки по истории средней школы. (Гимназии и реальне училища с конца XX века до фев. революции 1917 г.) / Н. А. Константинов. – М. : Учпедгиз, 1956. – 247 с.
16. Знаменский С. Средняя школа за последние годы. Ученические волнения 1905–1906 г. и их значение / С. Знаменский. – СПб. : Типография Б. Вольфа, 1909. – 294 с.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 442 Канцелярія Київського, подільського та волинського генерал-губернатора. 1796–1916 рр.

17. Оп. 87. Спр. 6439. Циркуляр Министерства Народного Просвещения от 16 марта 1881 г. О получении разрешения царя открывать реальные училища в составе низших четырех классов, 1881 г., 93 арк.
18. Оп. 143. Спр. 8. Дело управления Киевского учебног округа . Циркуляры по управлению Киевского учебного округа, 1891 г., 37 арк.
19. Оп. 148. Спр. 35. Список средних учебных заведений, окончание которых дает право поступления в высшие учебные заведения, 1897 г., 34 арк.

References:

1. *Representations of the State Council* (1894). Collection of resolutions by the Ministry of Education. St. Petersburg: Printing Partnership “Social weather”, 10, 1296–1310. (in Russ).
2. *Short historical review of the work on the reform of the secondary school of the Ministry of National Education since 1871* (1915). Petrograd. (in Russ).
3. *Ukrainian Pedagogical Dictionary* (1997). In Goncharenko S. (Ed.). Kyiv: Lybid. (in Ukr.).

4. *Essays on the history of the school and pedagogical thought of the USSR (the second half of the nineteenth century)* (1976). In Piskunov A.I. (Ed.). Moscow: Pedagogy. (in Russ.).
5. Rozhdestvensky, S.V. (1902). Historical review of the Ministry of National Education (1802-1902). St. Petersburg: The Ministry of National Education. (in Russ.).
6. Ganelin, S.I. (1954). *Essays on the high school history in Russia in the second half of the nineteenth century*. Moscow: State educational and pedagogical publishing house of the Ministry of Education of the RSFSR. (in Russ.).
7. Summary of changes and additions in the highest approved May 15, 1872 the statute of real gymnasiums when applied to the sim schools of the new curriculum (1894). *Collection of resolutions of the Ministry of Education, 10*, St. Petersburg. (in Russ.).
8. Pazukhin, A.D. (1886). *The current state of Russia and estates question*. Moscow. (in Russ.).
9. Gayevska, L.A. (2008). *State and Public Governance secondary education in Ukraine (the second half. XIX - beg. XX century)*: Monograph. Uman: Yellow. (in Ukr.).
10. Proceedings visochayshe established Commission on the improvements in the secondary school (1900). *Proceedings of the subcommittees, VI. Sankt peterburg: Printing St. Petersburg prison*. (in Russ.).
11. Proceedings visochayshe established Commission on the improvements in the secondary school. *Commission Journal, I*. St. Petersburg. (in Russ.).
12. Stepanov, S. (1907). Review of projects of secondary school reform in Russia, mainly in the last six-year (1899-1905 gg.). *Journal of the Ministry of National Education, 7*, 73–122. (in Russ.).
13. Gurevich, Y. (1901). to transform the high school and the Commission the results of its activities. *Russian School, 5–8*, 274–289. (in Russ.).
14. Review of activities of the institution with the highest permission of the Ministry of National Education Commission to transform the high school (1901). *Journal of the Ministry of National Education, July, 336*, 77–147. (in Russ.).
15. Konstantinov, NA (1956). *Essays on the history of high school*. (Grammar schools and colleges with the real end of the twentieth century to the February. Revolution of 1917). Moscow: Uchpedgiz. (in Russ.).
16. Znamenskii, S. (1909). *High school in recent years. Student unrest of 1905`1906 and their meanings*. St. Petersburg: Printing B. Wolf. (in Russ.).

ARCHIVAL SOURCES

Central State Historical Archive Ukraine, Kyiv

F. 442 Office of the Kiev, Podolsky and Volyn Governor-General. 1796–1916.

17. Op. 87. Case 6439. *Circular of the Ministry of National Education of 16 March 1881 How to obtain the king's permission to open a real school in the lower part of the four classes*, 1881, 93 Sheet.
18. Op. 143. Case 8 *Case uchebngo Kiev district administration. Circulars on the Kiev school district management*, 1891, 37 sheet.
19. Op. 148. Case 35. *List of secondary education, completion of which gives the right to enroll in higher education*, 1897, 34 sheet.

BONDARENKO Halyna,

Ph.D., associate professor, Department of social pedagogy and social work,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
e-mail galja_71@list.ru

MODERNIZATION OF REAL SECONDARY SCHOOL (late XIX – 1905 y.)

Abstract. *Introduction. The article analyzes the formation and development of real schools during the late XIX - 1905 years. Conditions of real schools were characterized during the educational, social, economic and political changes of the late XIX - early XX century.*

Characterized period is the period of waves of modernization of real secondary schools. At this stage there was noticeable reorganization of real secondary school as an independent secondary school in the status of professional secondary schools and then the returning of the status of general educational institutions in 1904.

In the late XIX – early XX century. economic processes were activated, anti-government demonstrations of students were distributed, social, educational, political and national movements of national life took effect. All this were pointing to the need to reform school, which at that time did not meet the needs of society.

In the first half of the 90 years the Council of State of the Ministry of Education received a request for the establishment of a special commission that considered to the question of abolition of the division of

schools into classical and real and creating institutions of a single type. The question was raised of revising the statutes of real schools

All the panelists discussed the problems of reorganization of secondary education

But the broad discussion of involving experts of the Ministry of Higher Education and education officials did not contributed to the development of consensus on the content of teaching in real secondary school.

Thus, the rapid change in the socio-economic situation, the political situation was major obstacle to develop a single view of the arrangement of real education reform which was the need of time.

Key words: *real secondary school; real education.*

*Одержано редакцією 09.08.2016
Прийнято до публікації 13.08.2016*